

Співзвучним до попередніх тверджень у наші дні є погляд Ю.Шевельова, викладений у його статті "Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова?" (Київ, 1994): " [...] справжня "жива" українська мова ніколи не була "давньоруська", ніколи не була "спільно-руська" [...], не була предком або нащадком або відгалуженням російської мови. Вона повставала й повстала з праслов'янської, формуючись від 6 до 16 ст." [11, 16].

У своєму підході до генезису української мови як самостійної гілки в слов'янському світі українські вчені були не самотні. Так, польський учений Г.Бандтке ще в 1815 році у статті "Зам'ячання о языках Богемскомъ, Польскомъ й нынѣшнемъ Россійскомъ" твердив: " [...] малоросійське нар'ччя є давнішим за інші: оскільки Київ процвітав уже в той час, коли Москва не існувала" [1, 124]. А польський і російський філолог М.Красуський вважав, що: "[...] і малоруська і великоруська (переважно народна) мови розвивалися самостійно без допомоги старослов'янської ще в доісторичний час" [2, 3].

Отже, українські та зарубіжні вчені неодноразово вказували на відсутність єдиної мови у східних слов'ян і аргументовано доводили це положення. Проте воно не могло зайняти належного місця в мовознавчій науці, зокрема українському радянському мовознавстві, де панівною була ідеологічно забарвлена теорія спільної східнослов'янської мови, а духовний і культурний розвій українців відбувався у вкрай несприятливих політичних, ідеологічних обставинах, які не тільки не сприяли утвердженню об'єктивних лінгвістичних положень, але й постійно примушували українських учених, громадських діячів доводити самостійність української мови, її функціональну повноцінність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бавдтке Г. Зам'ячання о языкахъ Богемскомъ, Польскомъ й нынѣшнемъ Россійскомъ. — 1815. — С.124-127.
2. Красуський М. Древность малоросійского языка. — Одесса, 1880.0,
3. Максимович М. Нове письма М.Погодину // День. — М., 1863. — №8-16. — С.5-70.
4. Отієнко І. Історія української літературної мови. — Київ, 1995.
5. Свенціцький І. Основи науки про мову українську. — Київ, 1917.
6. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. — Львів, 1925.
7. Тараненко О. Мова Київської Русі: вузол історично-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // Мовознавство. — 1993. — №2, — С.35-38.
8. Шахматов О. К вопросу об образовании русских наречий. — Варшава, 1894;
9. Шахматов О. Очерки древнейшего периода истории русского языка. — Петроград, 1915.,
10. Шахматов О. Украинский народ в его прошлом и настоящем. — Петроград, 1916. П.Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії. Дві статті про повстання української мови. — К., 1994. — С.3-30.

Стефаша Панцьо

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ТВІРНИМИ ІМЕННИКАМИ І ПОХІДНИМИ ПРИКМЕТНИКАМИ З СУФІКСОМ -Н. У ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

Діалектний словотвір в українському мовознавстві належить до малодосліджених проблем. Діалектному словотвору південно-західного нар'ччя присвячені окремі розвідки, монографічні праці відомих лінгвістів, зокрема Г.Шила, І.Ковалика, В.Нмчука, Я.Закревської [5, 162]. Але вивчення словотвірних особливостей народнорозмовної мови залишається актуальним. Останнім часом у діалектологічній науці чимала увага приділяється словотвору гуцульського та бойківського говорів. Багата словотвірна структура лемківських говірок ще недостатньо опрацьована і не знайшла ґрунтовного висвітлення. Зафіксований у словниках та інших різних джерелах, зібраний матеріал дозволяє з'ясувати продуктивність окремих словотвірних типів у цих говірках, простежити активність словотворчих засобів, виявити специфіку словотвірної структури дериватів, визначити семантико-словотвірні відношення між похідними і твірними словами. Відомо, що в новоутвореному суфіксальним способом слові є такі структурні і семантичні властивості, які споріднюють його з твірним. Проте у процесі мовної номінації нерідкі випадки, коли семантична мотивація послаблена

або зовсім втрачається [1, 74]. І, як справедливо зауважує О.С.Кубрякова, "одне і те ж похідне слово могло в процесі номінативної діяльності людини мотивуватися по-різному і проходити різний шлях формування"?, 261}. Розгляд семантичних взаємозв'язків твірних і похідних слів дає можливість виявити ступінь семантичного навантаження, з'ясувати логіко-причинові взаємозв'язки між твірним і похідним на різних рівнях [2, 129]. У цій статті ми простежимо семантико-словотвірні відношення між твірними іменниками і похідними прикметниками з суфіксом -н- у лемківських говірках.

Прикметники з формантом -н(ий) становлять досить численну за словотвірною будовою і лексичним значенням групу слів у словниковому складі сучасної української мови [6, 137]. Серед прикметникових формантів суфікс -н- відзначається найширшими словотвірними можливостями і є найактивнішим засобом суфіксальної деривації прикметників [6, 137]. Похідні ад'єктиви на -н(ий) найчастіше творяться від іменників. Відіменникові суфіксальні прикметники на -н- мають здатність утворюватися від іменників із розгалуженим значенням [3, 121]. Це явище властиве і народорозмовній мові. Однак похідні прикметники названого типу у лемківських говірках малопродуктивні. Характер семантико-словотвірних зв'язків між похідними і твірними словами цієї моделі досить своєрідний.

Прикметники належать до слів, що дуже часто є полісемічними, а також мають здатність уживатися у переносному значенні. Не менш полісемічними виступають іменники [8, 62]. Семантична структура полісемічних прикметників по-різному мотивується семантичною структурою твірних іменників: одним значенням, двома і, зрідка, трьома значеннями. Окремі деривати, для яких твірне слово є семантичне мотивуючим, у межах похідних прикметників з суфіксом -н- є моносемічними, проте іноді прикметникові утворення у порівнянні з базовими іменниками розвивають свої значення.

Мотивуючі іменники можуть бути назвами істот і неістот. Нижче розглянено структурно-семантичні зв'язки між дериватами і деривантами у межах цих груп іменників.

Назви істот. Прикметники відіменникового словотвірного типу з суфіксом -н- на означення відношення до істот творяться від іменників декількох семантичних груп — назв осіб за зовнішніми і внутрішніми властивостями, за діяльністю чи професією, соціальним станом, віком тощо. Словотвірне значення таких похідних прикметників визначається: "який стосується зовнішності і характеру осіб, їх діяльності, професії, соціального стану, має відношення до тварин, названих твірним словом." У дериватах досліджуваних говірок представлені всі значення. Повнота представлення окремих значень виявилася непродуктивною.

Словотвірне значення прикметників "який стосується характеру осіб, названого мотивуючим субстантивом" проявляється лише у декількох похідних. Прикметники на -н(ий), що містять у своїй структурі зрідка суфікс -ан- можуть мотивуватися однозначними іменниками. Лексичне значення похідних прикметників теж буде однозначним, однак такі прикметники мають уже якісні значення, які сформувалися на базі переносів. Семантика цих прикметників може співвідноситися із семантикою твірних іменників, може бути дещо послабленою. Нерідко мотивуючим для прикметників є не основне, а переносне значення. Лексичне значення прикметників і мотивуючих іменників співвідноситься у випадках, коли твірним словом похідних є атрибутивна назва особи, наприклад: філософний — "розумний, хитрий", "який діє розумно, хитро", утворений від іменника філософ; чударний — "дивний, чудернацький", "дивна людина" утворено від іменника чудар — "дивак" [Гр. IV, 475].

У говірці наявні також інші прикметникові деривати на -н-, що вказують на внутрішні властивості осіб, однак у прикметнику в порівнянні з твірним іменником розвинулося своє значення. Так, наприклад, прикметник хамний — "гордий, зарозумілий" [Гр.Г/, 3 85], утворений від багатозначного іменника хам основне значення якого "грубіян, неотеса". Слово хамний виражає риси характеру особи - гордість і зарозумілість, а у д значення твірного іменника вказують також на особливості поведінки (підлабузник, грубіян).

У лексико-семантичному плані взаємозалежність семантичних структур похідного і твірного слів виявилася в тому, що твірне слово у процесі словотворення дещо змінило свій обсяг, оскільки для створення наявного лексичного значення похідного прикметника хамний потрібне було не одне із кількох значень твірного, а лише якийсь компонент з усіх значень. Отже, семантика деривата хамний зазнала деяких семантичних змін на лексичному рівні, втрачаючи первинний зв'язок із значенням деривата.

Семантична структура похідного прикметника з суфіксом *-н-* співвідноситься з семантичною структурою твірного іменника на означення назви тварини лише у переносному значенні. Семантика прикметника у таких випадках формувалася на базі однієї з характерних ознак тварини. Наприклад:

прикметник кокошний - "пихатий, спесивий" [Гр. II, 267] характеризує людину гордовиту. Він утворений від іменника кокош — "півень". Отже, лексико-семантична структура говіркової лексеми кокошний не співвідноситься у прямому значенні з лексико-семантичною структурою мотивуючого іменника, однак цілком відповідає переносному значенню його (півень - пихатий птах).

Таким чином, виявлені своєрідні похідні ад'єктиви виражають якісні ознаки — інтелектуальні та ознаки, що відбивають риси характеру особи і особливості поведінки. Прикметники з одним значенням мотивуються в основному лексемами також з одним значенням, хоч трапляються випадки, коли прикметникове значення не співвідноситься з жодним із значень полісемантичного твірного іменника або семантичне навантаження прикметника базується на переносах.

Назви неістот. Прикметники на *-н(ий)*, мотивовані іменниками — назвами неістот, у лемківських говірках виявилися досить активними. Для дериватів з формантом *-н(ий)* твірними виступають в основному слова з абстрактним значенням. Похідні ж прикметники вказують на зовнішні і внутрішні ознаки об'єкта. Якісні семи закладені у семантиці твірних іменників. Однак коли прикметник утворюється від абстрактного іменника, то додає до характеристики, вираженої значенням абстрактного іменника, додаткові семантичні елементи іншого плану. Утворений прикметник доповнює відповідну семантику твірного ще й емоційним, інтелектуальним або оцінним компонентом [9, 12].

Зафіксовані прикметники з суфіксом *-н-* мають одне або два значення. У двозначних прикметниках обидва значення мотивуються одним значенням твірного іменника. Пор., напр., полісемантичний прикметник красітний (2)\1. "Красивий", 2. "Добрий" структурно мотивується словом красота — "краса". Семантична наповненість прикметника розширилася. Прикметник святний (2)\1."Поганий" (про обставини) 2."У важкому становищі" структурно і семантичне співвідноситься з лексемою свята "важке становище" [Гр. IV, 234].

Полісемантичний іменник може мотивувати полісемантичний прикметник всіма значеннями або лише одним.

Полісемантичний прикметник худобний має два значення: 1."Заможній, мастний", 2."Бідний , убогий" [Гр.IV, 418]. Мотивуючий іменник худоба має три значення: 1."Бідність, злидні", 2."Худина", 3."Лихо". Лексико-семантична структура прикметника худобний тотожна з лексико-семантичною структурою твірного худоба і з першим значенням , оскільки слово худобний у досліджуваних говірках функціонує лише у значенні "бідний, убогий" (пор., напр.: "Глядай собі милій, у чистім золоті, а мені дай спокій худобній сироті." — Н. тв.)

Моносемантичні прикметники мотивуються іменниками як з одним, так і з більшою кількістю значень. При однозначній мотивації похідний прикметник семантичне і структурно співвідноситься з мотивуючим, напр. слово рушний утворено від абстрактного іменника рух і має значення "рухливий, спритний" (Гр.IV, 91). Прикметники з одним значенням можуть мотивуватися іменниками з двома значеннями . У таких випадках семантика прикметника співвідноситься з одним із значень твірного. Напр., похідне слово шпетний - "поганий , нікудишний", мотивується іменником шпета (2) \ 1."Як слід, красиво, до речі", 2."Не до речі" (Гр. IV, 509) . На семантичну структуру прикметника, як бачимо, впливає лише друге значення іменника (пор.: шпетна дорога — "погана дорога"). Прикметник бетежний (бетіжний) - "хворий" структурно співвідноситься з іменником бетега, який у говірці виступає у двох значеннях: 1. "Хвороба", 2. "Ні до чого не здатна людина" [Гр. I, 53]. Семантика прикметника сформувалася на першому значенні мотивуючого іменника.

Отже, похідні прикметники на *-н(ий)*, мотивовані назвами неістот, теж виражають якісні ознаки об'єкта. Прикметники можуть бути як однозначні, так і багатозначні. Моносемантичні прикметники можуть виражати тотожні семантико-словотвірні відношення з однозначними твірними іменниками або співвідноситись структурно і семантичне лише з одним із кількох значень полісемантичних іменників.

Таким чином, у лемківських говірках домінують деривати, для яких твірне слово є семантичне мотивуючим, іноді однозначний іменник виступає твірним і для двозначних прикметників. Семантична структура похідних прикметників, базуючись на семантичній структурі твірних

іменників, є більш виразною, образною. Представлені похідні прикметники — це яскравий і своєрідний витвір носіїв говірки, яким послуговувалося українське населення Східних Карпат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возний Т.М. Семантичні зв'язки між твірними іменниками і вигуківими основами та похідними дієсловами на -ати, -кати у східнослов'янських мовах //Словотвірна семантика східнослов'янських мов. — К., 1983. — С. 84-86.
2. Возний Т.М. Семантичний взаємозв'язок між твірними іменниками і похідними дієсловами на -йти // Мовознавство, — 1977. — № 3. — С. 29-34.
3. Грищенко А.П. Морфемна структура прикметників української мови //Морфологічна будова сучасної української мови.—К.1975.—С. 96-140.
4. Грінченко Б. Д. •Словарь української мови—К., 1908.—ТІ-ІV.
5. Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. —К.—1976. — С. 162
6. Кунець І.І. Семантико-словотвірні відношення між твірними словами і похідними прикметниками з суфіксом -н- в українській мові // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. — К. — 1983. — С. 136-142.
7. Кубрякова Е.С. Теория номинации й словообразование // Языковая номинация. Виды наименований. — М. 1977.
8. Ощипко І.Й. Семантико-словотвірний зв'язок між твірними прикметниками і похідними прислівниками на -о в сучасній українській мові // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. - К. — 1983. - С. 60-74.
9. Штонь О.П. Полісемія відносних прикметників / на матеріалі сучасної української прози 50-60-х років ХХ століття // Автореферат дис. ... канд. філолог, наук. - Тернопіль, 1997. - 16 с.

Галина Ступінська

КОМПАРАТИВНІ ФРАЗЕМИ ЗІ СПОЛУЧНИКОМ *ЯК* В ЛЕМКІВСЬКІЙ ГОВІРЦІ

У складі всіх розвинених мов є значна кількість стійких словосполучень—фразеологізмів, які найвиразніше передають дух мови, витворений народом протягом віків. Гносеологічні корені фразеологізмів — у безпосередньому мовному спілкуванні. Кожне слово у живій мові є перехід від чуттєвого образу до його уявлення. Явища буття, залежно від життєвого досвіду людей, від характеру світосприйняття можуть бути окреслені висловами, в основі яких лежать найрізноманітніші внутрішні образи. О.Потебня зазначав: "Ми не можемо собі уявити первісного речення інакше, як у вигляді виразного для того, хто говорить, порівняння двох чуттєвих образів, які самостійно склалися" [4, 25]. Вислови, порівняльні звороти, багато разів повторюючись в мовній практиці, стають фразеологічними. Саме порівняльні звороти містять такі ознаки фразеологізму, як експресивність, емоційну оцінку, яскраво виражену метафоричність. Наприклад: **баба** — (повна жінка) — як пец, як околот; (бліда жінка) — як плань, як рянда; (гостра на язик) — як коса; (неповоротка) — як задня теліга; (вперта) — як завориста корова...;

газдиня — (нікудишня господиня) — як мпинарска кура, як з рака посвістач;

вченилася — (міцно) — як уш (воша) до кожуха; (бездумно щось робить) — як слепе гача до копача;

прожити — (непомітно) — як в куті за кобичком;

сідити — (тихо) — як в куті за кобичком.

Фраземи такого типу Н.Бабич називає фразеологічними порівняннями [2, 47-48]. ЛСкрипник відносить їх до фразеологічних одиниць (ФО) з одним повнозначним словом, але виділяє серед цих ФО групу, порівняльних (або компаративних) сталих зворотів [5, 98-101]. М.Демський стверджує, що більшість українських фразем утворена на базі вільних синтаксичних конструкцій, тобто таких утворень, що виникають у мовленні залежно від потреб спілкування. Найчастіше творяться фраземи на базі конструкцій зі сполучником *як* (*мов, немов*) і повнозначного слова, яке часто має при собі пояснювальне слово [3, 34-36]. М.Алефіренко називає цю групу фразем компаративними. Він зазначає: "...й до цього часу не досягнуто єдності в поглядах на компонентний склад компаративних фразем. По-різному кваліфікується, зокрема, приналежність до складу предикативних фразеологічних одиниць основи порівняння. Слово, яке репрезентує основу порівняння, розглядають і як антецедент,